

NOTISER

Peter Carelli: *Krappertup och det feodala landskapet*. Gyllenstiernska Krappertupstiftelsen 2003. 248 s., ill. ISBN 91-87944-13-8.

Caroline Ranby: *Krappertup mellan renässans och skiftesreformer*. Volym 1 & 2. Gyllenstiernska Krappertupstiftelsen 2003. 742 s., ill. ISBN 91-87944-10-3.

I två fristående bokverk har arkeologen Peter Carelli och kulturhistorikern Caroline Ranby, var för sig, tagit sig an Kullahalvöns och godset Krappertups bebyggelsehistoria med början i förhistorien och slut vid 1800-talets mitt. Carelli skriver om hur 1300-talet innebar en stor förändring i den nordvästskånska bygden. Trots lämningar från vikingatiden antyder socknens bebyggelsenamn att byarna – kyrkbyn Brunnby undantaget – kom till under medeltiden. Carelli förstår detta som att trakten har genomgått en nykolonisation och att en samhällsbildning har ersatt en annan. Bybebyggelsen etablerades, spannmålsodling slog igenom och drevs vid sidan av den äldre boskapskötseln.

Via arkeologiska grävningar konstaterar Carelli att platsen för Krappertups borg bebyggdes vid 1200-talets slut. Strax därefter flyttades den stormannagård som sedan tidigare låg i anslutning till Brunnby, en förflyttning som underströk den sociala distans som utvecklades mellan adeln och bönderna. Denna samhälleliga hierarki fick sin motsvarighet i vad Carelli kallar ett feodalt landskap.

Peter Carellis ambition har varit att via byn, kyrkan och godset beskriva den medeltida bebyggelseutvecklingen i Brunnby socken. Kanske beroende på att boken är disponerad efter dessa tre enheter lyckas han inte riktigt få dem att tala med varandra. Trots författarens ambition saknas ett riktigt bra och genomgripande resonemang om hur kyrkan, byarna och godset tillsammans bildade ett feodalt landskap.

Kännetecknande för Carellis text är att den ligger nära de arkeologiska fynden. Han låter oss följa med i grävningarna. Han värderar resultaten öppet. Det är bra, på ett sätt. Men det skapar också omständlighet i

läsningen. I huvudsak hade det varit bättre att lägga sådana redovisningar i noterna. Det är en imponerande kunskapsmängd som vaskas fram ur skärvor, fragment och jordlager. Men jag får känslan av att Carelli nog skulle kunna berätta än mer med ledning av sitt material. Framförallt vill jag alltså efterlysa syntesen. Borgen, kyrkan och böndernas bebyggelse står trots allt fria från varandra.

Caroline Ranby har delvis brottats med samma problem. Hennes uppgift har varit att utreda Krappertups och de underlydande gårdarnas bebyggelsehistoria och hur godset har påverkat bygden 1550–1850. Hon berättar om en bygd som dominerats kraftigt av godsets närvaro. Vid 1600-talets mitt låg 64 av Brunnby sockens 88 gårdar under Krappertup. Det fanns 14 byar som samlades kring ett stort gemensamt inägoblock. Bondbebyggelsen var tämligen homogen med fyrilängade, slutna gårdar. Landskapet präglades av den stora allmanningen Kulla fälad med sin ljung-, en- och buskvegetation. De gårdar som låg under Krappertup hade sällan mer än 4 hektars åkerareal. Flera bönder var också fiskare.

Förhållandet mellan arrendatorer och godsherre beskrivs som präglat av krav på ”aktning, hörsamhet och lydnad”. Om arrendatorn accepterade de regler, villkor och krav som ställdes kunde han räkna med att få bruka sin jord ostörd. Bröt han mot någon regel riskerade han att förlora sitt arrende.

Ranby är noggrann och verkar inte ha låtit någon relevant arkivakt ligga orörd. Syneprotokoll, uppmätningar, arrendekontrakt, lantmäterihandlingar, kartor och dagböcker är bara en del av de källor hon funnit och använt sig av. En hel del av detta material redovisas i en särskild byggnadshistorisk katalog. Hon ägnar också stort utrymme åt borgens byggnadshistoria genom att söka efter spår av väggar, tak, fönster- och dörröppningar. Genom att detaljerat redogöra för alla dessa märken från det förflutna berättar hon om en borganläggning som började byggas kring 1560 efter att den medeltida borgen hade rivits. Först kring 1720 fick Krappertups borg sitt numera karakteristiska höga, branta tak.

Det är svårt att ta ställning till hur godset präglade

landskapet. Även om Ranby i högre grad än Carelli behandlar byarna och det omgivande landskapet är förhållandet mellan landskapet och godset i huvudsak oklart. Kanske går det inte att peka på något konkret förhållande av betydelse? Kanske leder Ranbys utgångspunkt, att godsherrens intentioner är centrala för att förstå bebyggelsen, åt fel håll?

Min tveksamhet är knuten till att Ranby inte presenterar något jämförelsematerial till landskapets utveckling. Hur var det t.ex. i andra bygder som inte dominerades av ett stort gods? Hon utvecklar också ett funktionalistiskt synsätt som lägger vikt vid att godsherrn tillfredsställde godsets och sina egna behov. Möjligen skulle t.ex. ett mentalitetshistoriskt anslag ha öppnat perspektivet för andra och något djupare analyser.

Lästa tillsammans häktar böckerna tag i varandra och bildar en lång kronologi med betoning på borgen, jordbruket och dess produktionsbyggnader. Ingen av författarna lyckas dock fullt ut att beskriva och analysera bebyggelse och landskap som något sammanhängande, som hör ihop. I böckernas bildmaterial, som är rikligt, intressant och i min smak något underutnyttjat, finns allt detta. Vidare forskning om Kullahalvön borde ta vid här, dvs. utveckla relationen mellan borg, landskap och bebyggelse samt, givetvis, föra det historiska perspektivet vidare in i det moderna samhället, dvs. de senaste 150 åren.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Sockenbeskrivningar från Gästrikland 1790–1791. Utgivna av Nils-Arvid Bringéus. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi LXXXV. Uppsala 2004. 108 s., ill. ISBN 91-85352-54-3.

När F. A. U. Cronstedt kom som landshövding till Gävle vid 1700-talets slut hade han en önskan att framställa

en geometrisk karta över detta ”mindre kända land”. Han ville emellertid också att kartan skulle kompletteras med en beskrivning över länets landskap och socknar.

För att få hjälp med underlagsmaterial lät han därför år 1790 utsända en utförlig frågelista. I dess ingress vädjar landshövdingen till präster, ståndspersoner och kronobetjäningen att noggrant besvara frågorna för varje socken. Frågelistan innehöll 39 frågor och gällde så skilda saker som topografi och befolkning, social stratifiering, näringsfång, jordmån, kyrkofrågor, skolor, fattighus och ”ålderdomslemningar”, dvs. fornminnen, ruiner och berättelser därom, allmogens levnadssätt, traditioner och ”särdeles händelser”, m.m.

Drygt 150 år senare, 1959, påträffade Nils-Arvid Bringéus Cronstedts frågelista från 1790 jämte de inkomna svaren från Hälsingland i Lantbruksakademiens arkiv. Materialet hade aldrig kommit till användning på det sätt som Cronstedt hade tänkt sig.

Bringéus publicerade 1960 ”sockenbeskrivningarna” från Hälsingland i Kungliga Gustav Adolfs Akademiens Acta-serie. En ingående redogörelse för frågelistans bakgrund och tillkomst finns med i bokens efterskrift.

Medan materialet från Hälsingland blev outnyttjat av Cronstedt hade den kände köpmannen och topografen Abraham Hülphers fått använda svaren från Gästrikland för den landskapsbeskrivning som han var i färd med att utarbeta och som utkom 1793. Svaren från Gästrikland på Cronstedts frågelista ingår bland Hülphers efterlämnade papper i f.d. Stifts- och landsbiblioteket i Västerås.

Eftersom Hülphers bara använde sig av en del av uppgifterna har Bringéus nu publicerat hela svaramaterialet från socknarna i Gästrikland, enligt samma metod och principer som när han 1960 publicerade hälsingematerialet. Resultatet har blivit en intressant och illustrativ materialredovisning i en tilltalande liten skrift.

Göran Hedlund, Lund